

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОЗАХИЩЕНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ: АКСІОМАТИЧНІ ЗАСАДИ ПРЕДМЕТНОЇ СФЕРИ

Узагальнено концептуальні засади формування цілісної системи поглядів і теоретичних положень дослідження проблеми управління ризикозахищеністю сучасних підприємств; сформульовано аксіоматичні засади предметної сфери «управління ризикозахищеністю підприємств»; запропоновано системне уявлення щодо моделювання поведінки підприємства з урахуванням показників його цільової діяльності; сформульовано поняття ризикозахищеності підприємства.

Ключові слова: підприємство, ризик, стійкість, управління, ризикозахищеність.

Постановка проблеми. Теорія еволюції сучасних соціоекономічних систем в своєму розвитку обрала шлях структурно-функціонального ускладнення їх моделей і суттєвого розширення спектра внутрішніх і зовнішніх взаємодій, зумовлених загальними процесами глобалізації ринкових середовищ. Наочне підтвердження цьому – характер домінуючих тенденцій у процесах розвитку й еволюції базових продукуючих складових соціально-економічних систем – підприємств (фірм, організацій). Зміна провідних парадигм основних процесів життєвого циклу підприємств від механістичних «фордівських» до «інтелектуальних» знайшла своє втілення в канонічному ланцюжку типових концептуальних моделей підприємств, який відтворює сучасні уявлення про їх еволюцію.

Глобалізація економічних відносин, як провідна тенденція сучасного стану розвитку суспільства, суттєво вплинула не лише на ускладнення дії ринкових механізмів у процесі суспільного виробництва, а й призвела до перегляду сучасних поглядів на управління підприємствами, фірмами (організаціями). Класичне визначення шляхів досягнення мети таких систем як «реалізація стратегії конкурентних ринкових переваг і оптимального використання наявних і потенційних ресурсів» на сьогодні принаймні потребує певної корегуючої тези, яка в узагальненому вигляді може бути визначена як «...забезпечення стійкого, сталого розвитку системи в умовах негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ».

Важливе місце в забезпеченні стійкості підприємства відводиться задаванню управління ризикозахищеністю як її ключової складової. У контексті завдань дослідження стійкості підприємства його ризикозахищеність визначається як одна з її базових властивостей, яка відображає здатність зберігати основні цільові показники діяльності в умовах інтенсивного впливу факторів ризику зовнішнього і внутрішнього середовищ.

Дослідження ризикозахищеності буде результативним і практично значимим лише за умов використання в модельних уявленнях

відповідної предметної сфери адекватних концептуальних засад, які відображають сучасні тенденції та закономірності у процесах створення, функціонування та розвитку основного об'єкта дослідження – підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження теоретичних і прикладних проблем ризик-менеджменту, зокрема виявлення й оцінки економічного ризику, способів і методів управління ним, присвячені праці вітчизняних і зарубіжних науковців серед яких: І. Балабанов, В. Вітлінський, В. Гранатуров, Г.Клейнер, Д. Марцинковський, Г.Чернова, О. Ястремський та ін. І тільки нечисленні публікації торкаються проблем ризикозахищеності підприємств (І. Артишук, Д. Буянов, К. Кірсанов, Л.Михайлов). Проте практично поза увагою дослідників лишаються актуальні проблеми управління ризикозахищеністю підприємств.

З огляду на результати досліджень, які наводяться в інформаційних джерелах [1-13], спостерігається така схема зміни провідних парадигм: механістична модель «класичне тейлорівське підприємство» [8] → модель «обмеженої раціональності» [10] → «відкрита динамічна модель взаємодії соціоекономічної системи» [5]. Остання із названих парадигм стала поштовхом до розвитку низки сучасних концептуальних посттейлорівських моделей підприємств, таких як: «розширене підприємство» [11], «горизонтальне підприємство» [11], «фрактальне підприємство» [13], «віртуальне підприємство» [5], «самонавальне підприємство» [6], «інтелектуальне підприємство» [9, 12].

Узагальнення характеристичних тенденцій розвитку сучасних підприємств дозволяє сформулювати ключові ознаки, які, на думку більшості дослідників, дозволяють підприємствам пройти жорстку систему «природного відбору» в умовах сучасного ринкового середовища. З іншого боку, саме такий набір характеристичних ознак може бути прийнятий як аксіоматична основа наукових досліджень, які за мету ставлять формування теоретико-методологічних засад і розробку на їх основі моделей, методів та інструментальних засобів управління ризикозахищеністю підприємств в умовах

глобалізованого конкурентного ринкового середовища.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення концептуальних засад і розробка методологічних основ формування цілісної системи поглядів і єдиних теоретичних положень для проведення досліджень проблеми управління ризикозахищеністю сучасних підприємств. Тому критерієм відбору системи понять і категорій з теорії сучасних підприємств стали ті об'єкти і явища в теорії та практиці створення та функціонування сучасних підприємств, які прямо чи опосередковано визначають структуру завдань дослідження ризикозахищеності підприємств, як складової їх комплексної властивості – стійкості. На сьогодні в наукових джерелах найбільш поширені використання поняття стійкості підприємств в таких предметних сферах, як «управління економічною безпекою», «ризик-менеджмент», «менеджмент безпеки» [1-3]. Проте відсутність єдиних методологічних підходів і аксіоматичних засад дослідження проблем ризикозахищеності сучасних підприємств призвело до не виправданого розширення цих важливих сегментів єдиної предметної сфери, їх значного перетину і, як наслідок, дублювання понять і завдань досліджень. Тоді як практика створення та забезпечення ефективного функціонування підприємств потребує єдиних підходів до розв'язання задач формування усіх необхідних складових стійкості.

Викладення основного матеріалу дослідження. У підході, який пропонується, завдання формування необхідного рівня ризикозахищеності підприємства розглядається як складова комплексної проблеми забезпечення стійкості підприємства. Структура і склад основних понять відповідного сегменту предметної сфери «управління ризикозахищеністю підприємства» формується на основі сучасних системних уявлень про моделювання поведінки підприємства в фазовому просторі його основних показників цільової діяльності. Загальні уявлення про таку поведінку можна сформулювати у вигляді таких стверджень.

1. Підприємство як соціоекономічна система структурно і функціонально пов'язана зі своїм середовищем, активно з ним взаємодіє і еволюціонує разом з ним. В еволюції соціоекономічної системи діють дві взаємопротилежні тенденції розвитку: перша з них зумовлює ускладнення системи, зростання її ентропії під дією факторів зовнішнього середовища; друга – забезпечує упорядкування системи, зміцнення її стійкості й зумовлюється дією системи управління.

2. Підприємство є відкритою динамічною системою, поточний стан якої визначається системою нерівноважних потоків обміну ресурсами із зовнішнім середовищем. Система «споживає» певний ресурс (енергію, речовину, інформацію), який надходить із зовнішнього середовища, і передає в середовище продукт своєї

діяльності (товари, комплектуючі, послуги тощо). Як критерій квазібалансу нерівноважних потоків, а отже і критерій динамічної стійкості системи може виступати баланс інтегральних показників, визначених для фінансових потоків підприємства за певний період.

3. Траєкторією руху підприємства як системи виступає послідовна зміна його станів, яка зумовлює послідовну зміну параметрів рівнянь квазібалансу для фінансових потоків. Така ситуація пояснює існування для підприємства періодів з різними рівнями стійкості функціонування. Перехід підприємства з одного періоду стійкості в інший відбувається в точках біфуркації, коли під дією факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовищ розвиваються лавиноподібні незворотні процеси структурних змін, які завершуються або переходом підприємства на інший рівень стійкості, або його розпадом /(поглинанням іншою системою).

4. У кожному з нерівноважних станів підприємство як соціоекономічна система характеризується різною ефективністю процесів цільової діяльності і різним рівнем її стійкості. Перехід системи на новий рівень ефективності та стійкості в точках біфуркації може бути позитивно спрямований, коли ефективність системи зростає і негативно спрямований – при зменшенні рівня ефективності системи.

5. Відкритість підприємства як системи проявляється через систему взаємодій внутрішніх об'єктів (процесів) з об'єктами (процесами) зовнішнього середовища. Ці взаємодії супроводжуються рухом відповідних субстратів (ресурсів) між підприємством і зовнішнім середовищем. Система таких переміщень створює систему різномірних потоків. Аналогічні внутрішні потоки створюються взаємодією внутрішніх процесів підприємства. Оптимально сплановані і надійно реалізовані внутрішні бізнес-процеси забезпечують максимально досяжні значення показників ефективності і характеризують економічний потенціал підприємства.

6. Підприємство успішне і стабільно розвивається, при виконанні таких умов: на підприємстві реалізується конфігурація збалансованих потоків, які з часом забезпечують сталу тенденцію зростання ресурсів підприємства і його ринкової вартості; тимчасові порушення балансу потоків не змінюють загальної тенденції зростання ресурсів підприємства протягом визначеного проміжку часу.

Перша умова визначається, в першу чергу, рівнем і якістю ключових потенціалів підприємства й ефективністю управління ними. В ідеальному випадку, коли система управління підприємства володіє повною інформацією щодо параметрів і поведінки зовнішніх факторів впливу та в повній мірі враховує їх при управлінні бізнес-процесами, – підприємство досягає максимально можливих (потенційно досяжних) показників ефективності і проблема порушення управління

стійкістю, як правило, не виникає. Це ситуація ідеального менеджменту.

7. Ситуація ідеального менеджменту підприємства на сьогодні може розглядатися лише як гіпотетична і в теоретичному плані може бути застосована лише для завдань визначення меж потенційно досяжних показників ефективності. У реальних умовах діяльності підприємств характерна наявність таких чинників:

- існуючі технології й засоби інформаційного забезпечення менеджменту не в змозі усунути всю невизначеність у прояві й характері дії факторів впливу середовища на бізнес-процеси підприємства;

- технологічні можливості системи менеджменту щодо сприйняття й переробки управлінської інформації є обмежені й не в повній мірі відповідають показникам потужності реальних інформаційних потоків.

Зазначена ситуація зумовлює необхідність і доцільність використання поняття ризикозахищеності підприємства як однієї з ключових властивостей, яка забезпечує досягнення високих показників цільової діяльності підприємства в умовах невизначеності. Високий рівень ризикозахищеності підприємства досягається ефективною дією системи менеджменту, а тому термін «управління ризикозахищеністю» – одне з найбільш адекватних позначень головного завдання однієї із важливих гілок менеджменту, яка на сьогодні отримала назву «ризик-менеджмент».

8. Відмінність реальних умов функціонування систем менеджменту підприємств від умов «ідеального менеджменту» зумовлює прояв таких характерних ознак у ситуаціях управління:

- у процесах управління підприємства не враховуються ряд факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища через обмежені можливості системи менеджменту щодо сприйняття та переробки інформаційних потоків;
- інформація щодо прояву ряду факторів впливу імовірна;
- інформація щодо характеру прояву і параметрів факторів впливу неточна, неповна або недостовірна;
- інформація щодо прояву і характеру дії ряду факторів впливу відсутня.

Дія останніх трьох факторів може бути узагальнено визначена як «незадоволені інформаційні потреби суб'єктів управління в системі менеджменту підприємства». При цьому терміном «інформаційні потреби суб'єктів управління» позначаються три його складові:

- інформаційні потреби, які можуть бути усунуті шляхом покриття «білих плям» у знаннях суб'єкта

щодо об'єкта управління («ентропія суб'єкта управління»);

- інформаційні потреби, зумовлені недостатнім рівнем структурованості, упорядкованості об'єкта управління («ентропія об'єкта управління»);

- інформаційні потреби, зумовлені недостатнім рівнем структурованості інформації щодо об'єкта управління в загальному інформаційному середовищі («ентропія середовища»).

Розробка та застосування до названих складових інформаційних потреб управління відповідних кількісних показників і критеріальних правил дає змогу побудувати гнучку систему показників та індикаторів ризикозахищеності підприємства.

9. Відсутність адекватної системи управлінських протидій у ситуаціях ризику зумовлює перехід системи нерівноважних потоків у незбалансований режим, що позначається в кінцевому результаті на прояві стійкої, здебільшого лавиноподібної, тенденції втрати ключових ресурсів підприємства і завершується припиненням його діяльності.

У випадку реалізації у системі менеджменту підприємства механізмів протидій дестабілізуючій та руйнівній дії факторів впливу і, за умови створення необхідних рівнів надлишкових (стабілізуючих) ресурсів, підприємство здатне підтримувати необхідний баланс потоків і відновлювати свою діяльність до рівня, який характеризується станом квазірівноважного балансу основних і допоміжних потоків.

Висновки. Застосування зазначених вище аксіоматичних засад упровадження єдиної методологічної платформи досліджень проблем ризикозахищеності сучасних підприємств дозволяє створити уніфіковане і стандартизоване понятійно-термінологічне середовище та єдину методологічну базу проведення низки наукових досліджень і розв'язання практичних задач забезпечення ризикозахищеності підприємств. Логічним продовженням і практичною реалізацією зазначеного підходу є виконання таких завдань: створення та застосування логіко-понятійної моделі предметної сфери «управління ризикозахищеністю підприємств»; кластеризація задач управління ризикозахищеністю; розробка та впровадження уніфікованої системи виявлення та ідентифікації ризиків підприємств; розробка системи критеріїв, показників та індикаторів ризикозахищеності підприємств; розробка методів і способів формування системної моделі ризиків підприємств.

Список літератури

1. Бараненко С. П. Стратегическая устойчивость предприятия / С.П. Бараненко, В.В. Шеметов. – М.: ЗАО Центрополиграф, 2004. – 493с.
2. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: Центр учбової літератури. 2008. – 240 с.

3. Марцынковский Д.А. Руководство по риск-менеджменту / Д.А. Марцынковский, А.В. Владимирцев, О.В. Марцынковский. – СПб.: Береста, 2007. – 331 с.
4. Пригожин И. Современная термодинамика: от тепловых двигателей до диссипативных структур / И.

- Пригожин, Д. Кондепуди; пер. с англ. Ю. А. Данилова и В. В. Белого. – М.: Мир, 2002. – 461 с.
5. Тарасов В. Б. Новые стратегии реорганизации и автоматизации предприятий: на пути к интеллектуальным предприятиям / В.Б. Тарасов // Новости искусственного интеллекта. – 1996. – №4. – С. 40-84.
6. Bennett J.K., O'Brien M.J. The building blocks of the learning organization // Training. - 1994, June. - P.41-49.
7. Brillman J. L'entreprise reinventee. - Paris: Les Editions d'Organisation, 1996.
8. Fayol H. Administration industrielle and generale.- Paris: Dunod, 1919. Nouvelle edition - 1981.
9. Lee M.H. The knowledge-based factory// Artificial Intelligence in Engineering. - 1993. - Vol.8. - P.109-125.
10. March J.G., Simon H. Organizations. - John Wiley and Sons, 1958.
11. Mills D.Q. L'entreprise post-hierarchique.- Paris: InterEditions, 1994.
12. Quinn J.B. L'entreprise intelligente. - Paris: Dunod, 1994.
13. Warnecke H.-J. The fractal company. - Berlin: Springer Verlag, 1993.

Аннотация

Лариса Поставная

УПРАВЛЕНИЕ РИСКОЗАЩИЩЕННОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ: АКСИОМАТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕДМЕТНОЙ ОБЛАСТИ

Обобщены концептуальные основы формирования целостной системы взглядов и теоретических положений исследования проблемы управления рискозащищенностью современных предприятий; сформулированы аксиоматические основы предметной области «управления рискозащищенностью предприятий»; предложено системное представление по моделированию поведения предприятия с учетом показателей его целевой деятельности; сформулировано понятие рискозащищенности предприятия.

Ключевые слова: предприятие, риск, устойчивость, управление, рискозащищенность.

Summary

Larisa Postavna

ENTERPRISE RISK SECURITY MANAGEMENT: TOPICAL AREA AXIOMATIC FOUNDATIONS

This article generalizes the conceptual foundations of integral frame of references generation and theoretical statements of modern enterprise risk security management problems investigation. The axiomatic foundations of enterprise risk security management topical area are formulated. The system idea of enterprise activity modeling considering its target activity is proposed. The notion of risk security is formulated.

Key words: enterprise, risk, resistance, management, risk security.